

УДК 343.01

Ю. А. Пономаренко,
канд. юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого», м. Харків

РОЗУМІННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ У ПРАЦЯХ КРИМІНАЛІСТІВ РАДЯНСЬКИХ І ПОСТРАДЯНСЬКИХ ЧАСІВ

У статті аналізуються основні підходи до визначення кримінально-правової політики, сформовані в радянській і пострадянській (українській і російській) кримінально-правовій науці.

Ключові слова: пеналізація злочинів, кримінально-правова політика, історія науки кримінального права.

Однією з базових методологічних засад аналізу теоретичних і практичних питань сучасного здійснення кримінально-правової політики є дослідження історичної еволюції вчення про неї. Як слушно зазначає О. В. Харитонова, «розвиток кримінально-правової науки неможливий без ґрунтовного вивчення її історії, всебічного осмислення здобутків і прорахунків учених минулого» [24, с. 9]. Наука кримінального права порушує не тільки проблеми відповідної галузі права, створення й застосування її норм тощо, а й вивчає власні наукознавчі питання. До останніх, зокрема, належать і питання систематизації та критичної оцінки накопичених знань, пошуків узгоджених концепцій і суперечностей між ними, виокремлення тих, що можуть вважатися вирішеними, і тих, які тільки чекають на це.

Дослідженнями кримінально-правової політики займалися такі вітчизняні вчені-криміналісти, як Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, О. М. Джужа, В. С. Зеленецький, О. М. Костенко, О. М. Литвак, М. І. Мельник, А. А. Митрофанов, М. І. Панов, В. Я. Тацій, В. В. Сташис, П. Л. Фріс та ін. Проте ще й сьогодні залишаються малодослідженими проблеми систематизації концепцій наукового розуміння категорії «кримінально-правова політика» в різні історичні періоди. З огляду на викладене в даній публікації ставиться мета узагальнити й систематизувати основні підходи науковців до тлумачення названого поняття в історії розвитку кримінально-правової доктрини. Висвітленню стану його наукових досліджень у юридичній літературі XIX – початку XX століть нами присвячено окрему статтю [19], метою ж цієї роботи

є визначення основних концепцій розуміння кримінально-правової політики в наукових роботах криміналістів радянських і пострадянських часів.

У радянській кримінально-правовій літературі першої половини ХХ ст. намітився поступовий відхід від вивчення проблем кримінальної політики, який досяг свого апогею в середині століття, коли навіть сама категорія («кримінально-правова політика») практично повністю зникла зі сторінок наукових публікацій. Погоджуючись із О. І. Александровим у критичній оцінці такого стану речей, одночасно маємо констатувати, що його слова «в радянських наукових роботах термін «кримінальна політика» вперше з'явився в 1970-х роках» [1, с. 60] не повною мірою відповідають дійсності. Насправді ж він зазнав широкого вжитку ще у 20-30-х роках [Див., напр.: 6; 20]. Більше того, поняттям «кримінальна політика» в той час оперувало навіть кримінальне законодавство. Так, розд. 3 Загальної частини КК УРСР 1927 р. йменувався «Засади кримінальної політики УРСР» [12, с. 4], а відповідний розділ Загальної частини КК РРФСР 1926 р. називався «Загальні засади кримінальної політики РРФСР» [21, с. 230]. Пізніше аналізована правова категорія дійсно практично повністю зникла з наукових дос-

ліджень. Найбільш яскравим свідченням цього стало те, що в обох класичних радянських курсах кримінального права (ленінградському 68-78-х і московському 70-71-х років) проблеми кримінальної політики не висвітлювалися зовсім.

Відродження наукового інтересу до них спостерігається з кінця 60-х – початку 70-х років ХХ ст. В радянській і пострадянській (передусім, українській і російській) науковій літературі від того часу й до сьогодні сформувалося декілька концептуальних підходів до розуміння змісту поняття «кримінально-правова політика». Визначаючи їх, ми при цьому поки що не порушуємо проблеми обсягу даного поняття (взаємне співвідношення кримінальної і кримінально-правової політики, їх місце серед інших видів політики, їх складники тощо), а тому досягнення цілей даної публікації далі не будемо брати їх до уваги, вважаючи їх несуттєвими.

Як вбачається, найбільшого поширення здобуло тлумачення кримінально-правової політики як певного виду діяльності держави у сфері протидії злочинності. Прихильники цієї позиції зазвичай підкреслюють, що кримінальна політика – це різновид (складова частина, напрямок тощо) внутрішньої державної політики, розуміючи останню як

діяльність з управління певними соціальними процесами або щодо впливу на відповідні соціальні явища. Підвалини такого концептуального підходу були закладені ще в першій половині ХХ ст. Так, автор першої в СРСР роботи з питань кримінальної політики М. О. Скрипник визначав її предмет як «сукупність заходів і дій, за допомогою яких клас, що тримає владу в державі, проводить свою владу й забезпечує її збереження» [20, с. 15]. Пізніше М. О. Бєляєв писав, що «радянська кримінальна політика – це заснований на об'єктивних законах розвитку соціалістичного суспільства напрямок діяльності державних і громадських органів та організацій з охорони інтересів трудящих від злочинних посягань шляхом застосування до осіб, які їх учинили, покарання, заходів адміністративного або громадського впливу, а також шляхом попередження злочинів за допомогою загрози застосування покарання» [2, с. 15]. На думку М. І. Ковальова і Ю. А. Вороніна, змістом кримінальної політики є напрямок «державної діяльності по здійсненню соціально-політичних, економічних заходів і виробленню оптимальних кримінально-правових заходів з метою ліквідації злочинності в нашій країні» [10, с.8]. У першу чергу саме як напрямок діяльності держави щодо проти-

дії злочинності трактують кримінально-правову політику також І. Е. Звечаровський [9, с. 74], А. А. Митрофанов [14, с. 24-26] та деякі інші вчені-криміналісти.

Перенесення акценту в інтерпретації кримінальної політики саме на діяльність із протидії злочинності зумовило і зміни в розумінні її співвідношення з кримінальним правом. Якщо правознавці ХІХ ст. в переважній своїй більшості виходили з того, що саме кримінальна політика повинна накреслювати перспективи розвитку кримінального законодавства, то в сучасний період, навпаки, стверджується, що вона ґрунтується саме на кримінальному законодавстві [3, с. 9]. У рамках аналізованої концепції визначення поняття «кримінально-правова політика» таке твердження, безумовно, є правильним. Однак такий підхід не дає відповіді на запитання, на чому ж має базуватися саме кримінальне законодавство, в яких напрямках йому належить розвиватися і яким чином вони визначаються.

Інша концептуальна позиція в розумінні кримінальної політики полягає в тлумаченні останньої як певної ідеї, якій підкоряється діяльність держави з протидії злочинності або, як інколи стверджується, як певної лінії, стратегії поведінки, якій така діяльність має підкорятися.

Найбільш послідовним прихильником такого трактування поняття «кримінальна політика» в радянській і сучасній російській літературі є О. І. Коробєєв. Ще в 1987 р. він стверджував, що кримінальна політика – це «вироблена КПРС і Радянською державою генеральна лінія, що визначає основні напрямки, цілі й засоби впливу на злочинність шляхом формування кримінального, кримінально-процесуального, виправно-трудоного законодавства, регулювання практики його застосування, а також шляхом вироблення й реалізації заходів, спрямованих на попередження злочинності. Іншими словами, кримінальна політика визначає стратегію й тактику боротьби зі злочинністю, маючи кінцевою метою ліквідацію злочинності на підставі усунення причин та умов, що її породжують, і використовуючи як засоби кримінальне, кримінально-процесуальне, виправно-трудове право й засоби профілактики» [11, с. 48]. У наведеній тезі виразно прослідковується положення ст. 6 Конституції СРСР 1977 р., якою передбачалося, що «озброєна марксистсько-ленінським ученням Комуністична партія визначає генеральну перспективу розвитку суспільства, лінію внутрішньої й зовнішньої політики СРСР...». Від такого пояснення досліджуваного по-

няття вчений не відмовився й у наші дні. Зі спливом понад 30 років він продовжує інтерпретувати кримінальну політику як «вироблену державою генеральну лінію» з тією лише відмінністю, що нині не включає до її дефініції радянські ідеологічні складники [18, с. 75]. Практично дослівно повторив це визначення П. Л. Фріс, який, однак, застосував його до поняття «політика у сфері боротьби зі злочинністю» [23, с. 12, 13]. У межах цього ж концептуального підходу знаходиться й дефініція категорії «кримінально-правова політика», сформульована С. Г. Чаадаєвим [25, с. 36].

Прихильники вказаної концепції трактування кримінально-правової політики (на відміну від тих, які тлумачать її як певний напрямок діяльності держави), стверджують, що не політика у своєму русі прямує за правом, пристосовуючись до його логіки й системи, а, навпаки, право розвивається в напрямку вироблених політичних установок, в реалізації яких воно повинно брати участь. Через це, на їх думку, «кримінальна політика знаходить своє вираження у відповідних законах та інших нормативно-правових актах, концепціях, програмах. У найбільш концентрованому вигляді вона фокусується у кримінальному законі» [22, с. 127, 128].

Багато криміналістів комбінували перші 2 підходи і пропонували тлумачити кримінальну політику одночасно і як діяльність держави з протидії злочинності, і як певну ідею, якій така діяльність має підкорятись. Наприклад, П. С. Дагель писав, що «радянська кримінальна політика – це політика КПРС і Радянської держави в царині боротьби зі злочинністю. Вона визначає основні напрямки, цілі й засоби боротьби зі злочинністю й виражається в партійних документах, нормах радянського права та діяльності державних органів, громадських організацій та всіх трудящих, спрямованій на цю боротьбу» [8, с. 5]. Подібне судження висловлює й В. М. Куц, з погляду якого «кримінально-правова політика – це сукупність кримінально-правових ідей, принципів, норм та їх реалізація в практиці протидії злочинності» [13, с. 48].

У рамках такого ж концептуального підходу Т. А. Павленко підкреслює, що кримінальна політика, яка є науково обґрунтованим напрямком діяльності органів державної влади й громадськості, що полягає у визначенні основних напрямків, цілей і засад впливу на злочинність, виступає фундаментом формування кримінального законодавства, регулювання практики його застосування, розробки й

реалізації заходів, спрямованих на попередження злочинності [15, с. 250].

Прихильники такого консенсуального поєднання 2-х різних підходів до розуміння сутності кримінально-правової політики, очевидно, стоять на позиціях, близьких до тлумачення цього поняття як окремої галузі або підгалузі юридичної науки. Саме така концепція здобула найбільшого поширення в європейській кримінально-правовій літературі XIX – початку XX століть. У радянську добу вона була менш популярною, але все ж мала своїх позиціонерів. Так, А. А. Піонтовський ще в 20-х роках XX ст. писав, що «перетворення кримінальної політики Радянської держави на науку є найважливішим завданням сучасної марксистської теорії права» [17, с. 6]. Після відродження наукового інтересу до питань кримінально-правової політики О. А. Герцензон порушував питання про «міждисциплінарну наукову галузь – наукову дисципліну «кримінальна політика»» [7, с. 196, 203]. Підтримував таку ідею й П. С. Дагель, на переконання якого «тільки наука кримінальної політики зможе охопити всю систему державних і громадських засобів боротьби зі злочинністю як єдиний комплекс і тим самим розв'язати проблему єдності кримінальної політики, її коорди-

нованості, плановості, ефективності» [8, с. 17]. Із різних точок зору розглядав цю правову категорію й П. М. Панченко, який розумів під нею не тільки основні напрямки протидії злочинності, а й відповідну наукову доктрину, покликану розробляти проблеми їх ефективності [16, с. 33-38, 51, 52]. У різних аспектах, але в тому числі і як «сукупність наукових поглядів, теоретичних положень, висновків, пропозицій, рекомендацій, сформульованих на високому рівні абстрагування концептуальних уявлень» розглядали кримінальну політику В. О. Владимиров і Ю. Г. Ляпунов [5, с. 8-10]. У сучасний період С. С. Босхолов звертає увагу на те, що кримінально-правову політику можна сформулювати не лише як певний вид соціальної діяльності, а ще й як державну доктрину та наукову теорію [4, с. 32].

Викладене дає підстави для висновку про потребу переосмислення в умовах сьогодення розуміння сутності поняття «кримінально-правова політика». Вочевидь, не повинно йтися про якусь односторонню її інтерпретацію – як виключно галузі юридичної науки чи як діяльності держави з протидії злочинності. Напевне, що й у цьому разі (як і в багатьох

інших дискусійних питаннях) істина має бути консенсуальною. А тому кримінально-правову політику, ми вслід за багатьма правниками тлумачимо як багатогранне явище. Перш за все її слід розглядати як певний вид діяльності держави з протидії злочинності із використанням засобів кримінального права. Це так зване вузьке трактування досліджуваного поняття, яке не включає в себе протидію злочинності з використанням інших засобів: організаційних, економічних, культурних, адміністративних, кримінологічних, процесуальних та ін. Крім того, кримінально-правова політика – це ще й відповідна галузь науки, яка має предметом свого дослідження вказаний вид діяльності. Нарешті, терміном «кримінально-правова політика» з певними застереженнями може означатися й відповідна навчальна дисципліна, що викладається студентам деяких вузів [14, с. 18, 19]. Подібний підхід до розглядуваного поняття дає змогу проаналізувати різні його теоретичні й практичні аспекти, зокрема й проблематику такого напрямку кримінально-правової політики, як пеналізація злочинів, що є завданням подальших наукових досліджень автора.

Список літератури: 1. *Александров А. И.* Уголовная политика и уголовный процесс в российской государственности: история, современность, перспективы, проблемы: моногр. / А. И. Александров. – СПб.: Изд-во СПб. гос. ун-та, 2003. – 562 с. 2. *Беляев Н. А.* Уголовно-правовая политика и пути её реализации: моногр. / Н. А. Беляев. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1986. – 176 с. 3. *Борисов В. I.* Кримінально-правова політика та питання соціальної обумовленості закону про кримінальну відповідальність / В. I. Борисов // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: матер. міжнар. наук. конф., Донецьк, 17-18 лист. 2006 р. – Донецьк: Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС, 2006. – С. 9-12. 4. *Босхолов С. С.* Основы уголовной политики: Конституционный, криминологический, уголовно-правовой и информационный аспекты: моногр. / С. С. Босхолов. – М.: ЮрИнфоР, 1999. – 293 с. 5. *Владимиров В. А.* Советская уголовная политика и её отражение в действующем законодательстве: учеб. пособ. / В. А. Владимиров, Ю. И. Ляпунов. – М.: Акад. МВД СССР, 1979. – 130 с. 6. *Волков Г. И.* Уголовная политика эпохи промышленного капитализма / Под ред. Н. В. Крыленко: моногр. / Г. И. Волков. – М.: Сов. законодательство, 1932. – 105 с. 7. *Герцензон А. А.* Уголовное право и социология: Проблемы социологии уголов. права и уголов. политики: моногр. / А. А. Герцензон. – М.: Юрид. лит., 1970. – 286 с. 8. *Давель П. С.* Проблемы советской уголовной политики: моногр. / П. С. Давель – Владивосток: Изд-во ДГУ, 1982. – 123 с. 9. *Звечаровский И. Э.* Современное уголовное право России: понятие, принципы, политика: моногр. / И. Э. Звечаровский. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2001. – 100 с. 10. *Ковалёв М. И.* Криминология и уголовная политика: моногр. / М. И. Ковалёв, Ю. А. Воронин. – Свердловск: Урал. гос. ун-т, 1980. – 59 с. 11. *Коробеев А. И.* Советская уголовно-правовая политика: проблемы криминализации и пенализации: моногр. / А. И. Коробеев. – Владивосток: Изд-во ДГУ, 1987. – 268 с. 12. Кримінальний кодекс УРСР: Офіц. текст з змін. і доп. на 01.02.1940. – К.: Юрид. вид-во НКЮ СРСР, 1940. – 296 с. 13. *Куц В. М.* Деякі аспекти вдосконалення національної кримінально-правової політики / В. М. Куц // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: матер. міжнар. наук. конф., Донецьк, 17-18 лист. 2006 р. – Донецьк: Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС, 2006. – С. 47-52. 14. *Митрофанов А. А.* Основні напрями кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація: моногр. / А. А. Митрофанов. – О.: Вид-во Одес. юрид. ін-ту НУВС, 2004. – 132 с. 15. *Павленко Т. А.* Щодо визначення поняття кримінальної політики / Т. А. Павленко // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: матер. міжнар. наук. конф., Донецьк, 17-18 лист. 2006 р. – Донецьк: Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС, 2006. – С. 247-250. 16. *Панченко П. Н.* Советская уголовная политика. Общетеоретическая концепция борьбы с преступностью: ее становление и предмет: моногр. / П. Н. Панченко. – Томск: Изд-во Томск. ун-та, 1988. – 198 с. 17. *Пионтковский А. А.* Марксизм и уголовное право: сб. ст. – 2-е изд., доп. – М.: Юрид. изд-во НКЮ РСФСР, 1929. – 161 с. 18. Полный курс уголовного права: [в 5-ти т. – Т. I: Преступление и наказание] / под ред. А. И. Коробеева. – СПб.: Юрид. центр Пресс, 2008. – 1133 с. 19. *Пономаренко Ю. А.* Розуміння кримінально-правової політики в роботах криміналістів XIX – початку XX століть / Ю. А. Пономаренко // Пробл. законності. – 2011. – Вип. 114. – С. 154-162. 20. *Скрипник Н.* Уголовная политика советской власти: моногр. / Н. А. Скрипник. – Харьков: Юрид. изд-во, 1924. – 231 с. 21. Уголовный кодекс РСФСР (в ред. 1926 г.) // Сб. матер. по истории соц. уголов. законодательства (1917-1937 гг.): учеб. пособ. [для юрид. ин-тов.] – М.: Юрид. изд-во НКЮ СССР, 1938. – 371 с. 22. *Узунова О. В.* Міжнародні договори України як джерела кримінально-правової політики / О. В. Узунова, П. П. Узунов // Кримінально-правова політика держави: теоретичні та практичні аспекти проблеми: матер. міжнар. наук. конф., Донецьк, 17-18 лист. 2006 р. – Донецьк: Донецьк. юрид. ін-т ЛДУВС, 2006. – С. 127-131. 23. *Фріс П. Л.* Кримінально-правова політика Української держави: теоретичні, історичні та правові проблеми: моногр. / П. Л. Фріс – К.: Атіка, 2005. – 332 с. 24. *Харитонова О. В.* Кримінально-правові погляди О. Ф. Кістяківського: наукова спадщина та її значення для сучасних кримінально-правових досліджень: моногр. / О. В. Харитонова. – Х.: Право, 2010. – 252 с. 25. *Чаадаев С. Г.* Уголовная политика и преступность: проблемы, пути решения: пособ. [для слушат. народ. ун-тов.] / С. Г. Чаадаев. – М.: Знание, 1991. – 112 с.

ПОНИМАНИЕ УГОЛОВНО-ПРАВОВОЙ ПОЛИТИКИ В ТРУДАХ КРИМИНАЛИСТОВ СОВЕТСКОГО И ПОСТСОВЕТСКОГО ВРЕМЕНИ

Пономаренко Ю. А.

В статье анализируются основные подходы к определению уголовно-правовой политики, сформированные в советской и постсоветской (украинской и российской) уголовно-правовой науке.

Ключевые слова: пенализация преступлений, уголовно-правовая политика, история науки уголовного права.

UNDERSTANDING OF CRIMINAL POLICY IN WORKS OF SOVIET AND POST-SOVIET CRIMINALISTS

Ponomarenko Yu. A.

In this article the main approaches defining of criminal policy formulated in soviet and post-soviet (Ukrainian and Russian) criminal law sciences analyzed.

Key words: penalization of crimes, criminal policy, history of criminal law science.

Надійшла до редакції 09.02.2011 р.

УДК 343. 28/. 29

О. В. Євдокімова,

канд. юрид. наук

Національний університет

«Юридична академія України

імені Ярослава Мудрого», м. Харків

ПОНЯТТЯ І СТРУКТУРА ІНСТИТУТУ ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Стаття присвячена проблемі визначення інституту призначення покарання. Розглянуто ознаки даного нормоутворення, його структуру, визначені норми, що його утворюють. Проведено відмежування призначення покарання від суміжних кримінально-правових понять, таких як «заміна покарання» і «застосування покарання».

Ключові слова: призначення покарання, заміна покарання, застосування покарання.

Покарання є однією з основних форм реалізації кримінальної відповідальності. При його призначенні підводиться підсумок усієї діяльності правоохоронних і судових органів. Саме тому питання застосуван-

ня покарання займають одне із центральних місць у науці кримінального права й у правозастосовній практиці.

Науковій розробці цієї проблеми присвятили свої праці багато вчених, серед яких: Л. В. Баг-